

מדור לדור חפצים במעגל הזיכרון

גטר
סנדומיז',
פולין

השואה - האסון שפקד אומה שלמה - פגיעה פגיעה אנושה במרקם החברתי של יהודי אירופה ובראש ובראשונה במבנה המשפחתי. עוד לפני הרצח ההמוני החלו באירופה הכבושה על ידי הגרמנים ובעיקר במזרחה, תהליכי התפוררות בתא המשפחתי היהודי. רבים נאלצו להתמודד כבר בשלבים מוקדמים עם אבדן בני משפחה קרובים ואף עם ניתוק ממי שברחו למקומות אחרים או גורשו וגורלם לא נודע. היחד המשפחתי היווה עוגן משמעותי בימי האימה. **פירה פוטצ'טר** (Fira Poczter) עברה בכמה מחנות עבודה באסטוניה עם בני משפחתה והסבירה את חשיבותה של המשפחה בעיניה: "הגורל האיר פניו לנו, עברנו את כל הסלקציות ונשארתי עם הורי. אלה היו זמנים ממש קשים. רעב ועבודת פרך שאבו את כל כוחות הנפש שלנו, אבל באותו הזמן הייתי עם משפחתי ולכן מאד שמחה!"¹

מאיך גיטא, הקריעה של בני המשפחה זה מזה יצרה שבר עמוק וקשה: "בשנה הראשונה של הגיטו איבדתי את הורי", כתבה נערה במחנה ברגן-בלזן, "כיתומה בת 11 הייתי צריכה להיות אמא לאחי בן ה-6, חייתי רק עבורו. ב-1944 באושוויץ הפרידו בינינו. מרגע זה הוכרעתי...".² כל עוד הייתה עם אחיה, כל עוד התקיים יחד משפחתי כלשהו על אף העול הגדול שהטיל עליה הדבר הייתה לה סיבה לחיות, אך הפרידה, הלבד, היה בלתי אפשרי.

פרופסור **דליה עופר** מגדירה את חייה של המשפחה היהודית בשואה ככזו שבה "הגבול הדק שבין סולידריות לבין שבר נסדק ואוהה חליפות לנוכח המצוקות והאיזמים ללא שיעור".

שניית זו בחרנו לבחון בשיעור זה דרך חפצים שונים המשקפים מצד אחד את השבר עצמו ומצד אחר את ניסיונות ההתמודדות של המשפחה ואת ביטויי הסולידריות בתוכה. יש לשים לב כי מהחפצים ומסיפוריהם משתקפות פנים שונות של תפקידי המשפחה ומשמעותה ושל ניסיונותיה להתמודד עם הקשיים.

שאלות רבות עולות תוך התבוננות בחפצים וחשיפת הסיפור העומד מאחורי כל חפץ וחפץ. מה היה תפקידו הראשוני של החפץ? האם ובמה השתנה? מה הייתה משמעות הענקת החפץ או שמירתו? באילו אופנים סיפורו משקף את סיפוריה של המשפחה? כיצד החפץ ממקד את יכולתנו להעמיק בסיפור המשפחה?

מבנה השיעור:

פתיחה - דיון בשיר "חפצים" - ולדיסלאב שלנגל
עבודה אישית או קבוצתית סביב חפצים
סיכום

1. ארכיון בית לוחמי הגיטאות 5597 (במספור פנימי של האוסף מספר 5).

2. בעוז כהן, המשפחה בעיניהם של ילדים ניצולים: עיון בעדויות ילדים מיד לאחר השואה, בשביל הזיכרון 5, יד ושם, ירושלים.

מהלך השיעור

פתיחה: דיון בשיר "חפצים" - ולדיסלאב שלנגל

המשורר היהודי ולדיסלאב שלנגל שנספה בגטו ורשה מתאר בשירו חפצים את תהליך השבר והאבדן שעבר על יהודים בשואה דרך נקודת המבט של החפצים שהלכו והתמעטו במעבר ממקום למקום ומשלב לשלב בשואה, מעגלות עמוסות שהעבירו יהודים אל הגטו ועד הנסיעה בקרון הרכבת כשבידם מזוודה אחת או תרמיל.

מרחוב הוזה ווספולנה ומארשלקובסקה
נסעו עגלות... עגלות יהודיות...
רהיטים, שולחנות ושרפרפים,
מזוודות, צרורות,
מטלטלים, ארגזים ונעלים,
חליפות, תמונות,
כלי מיטה, סירים, שטיחים
צפוי קירות.
וישניאק, צנצנות,
כוסות, צלחות, קומקומים,
ספרים, צעצועים והכל
נוסע מרחוב הוזה לשליסקה.
במעיל בקבוק וודקה
חתיכת נקניק
בעגלות, ריקשות ועגלות משא
החבורה הקודרת נעה...

חבורה קודרת נעה.
שוב את ניזקה עזבו
כולם לבלוקים הלכו
אין רהיטים ושרפרפים,
סירים וגם צרורות.
אבדו הקומקומים,
ספרים, מטות, צנצנות,
הלכו אי שם לעזאזל
החליפות, הצלחות.
יחד אל תוך הריקשה זרק זאת...
מזוודה ומעיל יש,
יש בקבוק תה,

ומשליסקה לניזקה
שוב כל אלה נסעו
רהיטים, שולחנות ושרפרפים,
מזוודות, צרורות,
כלי מיטה, סירים-רבותי
אבל כבר ללא שטיחים.
אין סימן לכלי כסף
וכבר הוישניאק איננו
חליפות ומצעים
וצנצנות, תמונות.
נותרו כבר בשליסקה
כל אותן קטנות,
במעיל בקבוק וודקה
וחתיכת נקניק
בעגלות, ריקשות ובעגלות-משא

פתוח עדיין הספר,
 מכתב בחצי משפט... "לא טובה"
 כוס מים לא שתויה עדיין
 וקלפים במחצית המשחק.
 הרוח מבעד לחלון מטלטלת שרוול כותנה קרה,
 מקופלת מונחת השמיכה
 אי מי התעטף בתוכה,
 מונחים חפצים ללא בעלים,
 עומדת דירה מתה,
 עד אשר את החדרים ימלאו
 אנשים חדשים "ארים"...

[...]

ובליל האימה, לכשיבוא
 לאחר ימי כדורים וכידונים
 יצאו מן המזוודות ומהבתים
 כל חפצי היהודים.
 וידלגו בקפיצה מבעד החלונות,
 ילכו ברחובות,
 עוד יתאספו בכבישים
 מעל פסי הרכבת השחורים.
 כל השולחנות והשרפרפים,
 מזוודות, צרורות,
 חליפות, צנצנות,
 צלחות, קומקומים.
 יעלמו ויאבדו
 איש לא ינחש, מה פרוש
 שכך חפצים נעלמו
 ולא יראם עוד איש.³

סוכריה נגוסה,
 ברגל ללא עגלות
 צועדת חבורה קודרת...
 אחר כך מהבלוקים לרחוב אוסטרובסקה
 נוסעים בדרך היהודים
 ללא צרורות, מטלטלים
 ורהיטים או שרפרפים,
 ללא שטיחים, קומקומים,
 ללא צלחות, צנצנות,
 ביד מזוודה אחת
 צעיף חם... זה הכל,
 בנוסף בקבוק של מים
 ותרמיל צר עם כתפיות,
 תוך דריכה על חפצים - עדרים
 בלילות הלכו ברחובות
 [...]

מהאומשלג לאורך העיר
 הלאה עד רחוב מארשאלוקובסקה,
 צומחים בבתים הריקים
 חיים, חיים יהודיים
 בתוך בתים נטושים,
 נערמים צרורות,
 חליפות ושמיכות,
 וצלחות, ושרפרפים,
 מוקדי אש עדיין מהבהבים,
 מונחות הכפות ללא שימוש,
 זרוקות שם בחפזון
 תמונות משפחתיות...

פרידה במהלך גירוש, גטו לודז'

קראו עם התלמידים את השיר ודונו בשאלות הבאות:

1. מהו התהליך ששלנגל מתאר? מדוע הוא בוחר לתאר אותו דרך החפצים?
2. מה משמעותם של החפצים?
3. מדוע הוא מוטרד מאבדנם?

3. שלנגל ולאדיסלב, אשר קראתי למתים, ישראל 1987, עמ' 111-112.

רוב החפצים שהיו שייכים ליהודים, ביטוי לעולם המגוון והעשיר, נשדדו, נהרסו, נעלמו והותירו אותנו חסרי יכולת להשלים את תמונת חייהם של רוב הנספים. ודווקא לנוכח הריק המתואר, אותם חפצים מעטים שנשארו הם בעלי ערך רב כל כך.

החפצים - שריד יחיד לעולם שחרב או לתקופה קשה - מקבלים משמעות סמלית שחורגת מעבר לפונקציונליות של החפץ. בצוק העתים שינו חפצים רבים את ייעודם, תהליך שהיה כרוך פעמים רבות בקושי ובכאב.

החוקרת **רינה בנארי** מסבירה על מקומם של החפצים כסוכני זיכרון:

ביכולתם הקונקרטי או הוירטואלית של החפצים, לשמר מידע ולאפשר לאדם 'לעבור' אל המקום בו התרחש אירוע משמעותי חד-פעמי או מתמשך ובו נקבעו דפוסי עולם – לגעת בו – ולשוב ממנו אל המציאות העכשווית.

החפץ החומרי מניע את השיח, מהווה גירוי קונקרטי שבזכותו נחשפים ביטויים ערכיים משמעותיים [...]

[...] המונח חפץ כולל בתוכו מהות גשמית אותה ניתן לראות, לחוש ולגעת בה, והן את המהות הרוחנית המבטאת כמיהה, רצון ונטיית לב.⁴

צפו בעדותו של אליעזר אילון ודונו בשאלות הבאות:

1. מדוע לא רצה אליעזר להיפרד מאמו?
2. מדוע העניקה האם לאליעזר את הספל?
3. מדוע לדעתכם שמר אליעזר על הספל לאורך כל השנים?

לאחר השואה נהיו החפצים שנותרו לגלעד, זכר לחורבנה של המשפחה, אך גם אפשרו לבני הדורות הבאים ללמוד על היבטים חיוביים של התמודדות משפחתית. מבחינה חינוכית, פן משמעותי המצוי בהתבוננות בסיפורן של משפחות יהודיות מבעד לחפצים שהתגלגלו עמם בתקופת השואה הוא ההזדהות שנוצרת אצל הלומד לאור העובדה כי החפצים מוכרים לו פעמים רבות מעולמו, והם מקבלים משמעויות מורכבות בנסיבות הקשות. נוסף על כך, החפץ האחד מאפשר לחלץ מתוך הסיפור הבלתי נתפס של השואה בכללותה את הסיפור של היחיד, ודרכו אפשר להבין מעט יותר את המכלול.

החפץ בדרך כלל הוא דבר פרטי, אבל בשואה הוא מבטא את הכמיהה לייחד את זיכרון היחד ומהווה מעין יחידת קשר בין היחיד הבודד ליחד המשפחתי.

מתוך אוסף החפצים המצוי ביד ושם בחרנו כמה חפצים המשקפים היבטים שונים של סיפור המשפחה בשואה וסיווגנו אותם לקטגוריות שונות. לפניכם כרטיסיות ועליהן סיפוריהם של החפצים השונים, מלווים בשאלות. פזרו את הכרטיסיות ברחבי הכיתה ובקשו מהתלמידים לעבור בין הכרטיסיות ולענות על השאלות הנלוות.

4. רינה בנארי, עדות לתרבות חרבה – חוויית החפץ בזיכרון האישי כהווה סימבולי אצל יוצאי עיירות בפולין החיים בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ו, עמ' 278-286.

חינוך ומורשת

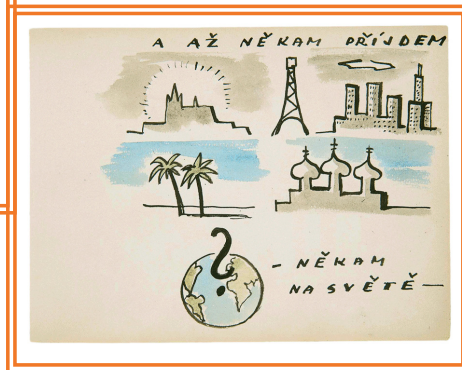
גם כאשר המשפחה, כולה או חלק ממנה, נשארה יחד, התחוללו בד בבד עם הניסיונות לשמור על המסגרת המשפחתית שברים בסדרי החיים שלה וביכולת תפקודם של המבוגרים בתוכה.

הכלים המוכרים והמסורתיים לחינוך ולהקניית ערכים לא היו מובנים מאליהם עוד. על ההורים היה לגייס כוחות כדי למצוא דרכים לשמר את היכולת שלהם להעניק זאת לילדיהם, וכל זאת כשחרב הפרידה לצמיתות מאימות תמידית.

האמן הצ'כי בדז'יך פריטה הגיע לגטו טרזיינשטט בנובמבר 1941 עם אשתו ובנם תומי אשר היה בן כמה חודשים. בדז'יך נתמנה למנהל המחלקה הטכנית בגטו שבה הסתייעו באמנים וביצירותיהם להפצת תעמולה שקרית על הגטו. אולם בסתר ציירו האמנים את המציאות האיומה. נוסף על ציוריו המחתרתיים הכין בדז'יך לבנו תומי, שלא הכיר את החיים מעבר לחומה, אלבום - מתנה ליום הולדתו השלישי.

התבוננות בתמונות שצייר פריטה לבנו מלמדת על ניסיון להרחיב את אופקיו של הילד מעבר לחומות הגטו. האב מגייס את כישורו כדי להעניק לבנו דברים אשר נמנעו ממנו במגוון של רבדים - רגשי, קוגניטיבי וערכי, בצד תקווה לעתיד. זה לצד זה משמשים באלבום הצבעוניות העליזה והאופטימיות עם סמלים ותכנים המלמדים על מציאות החיים בגטו.

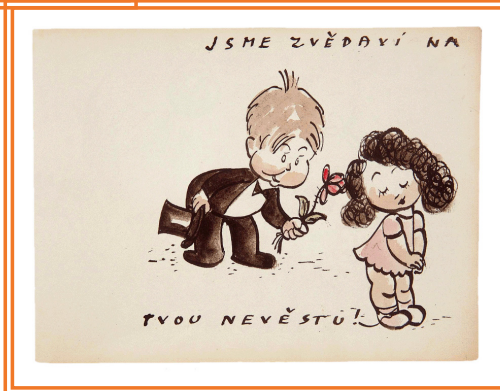
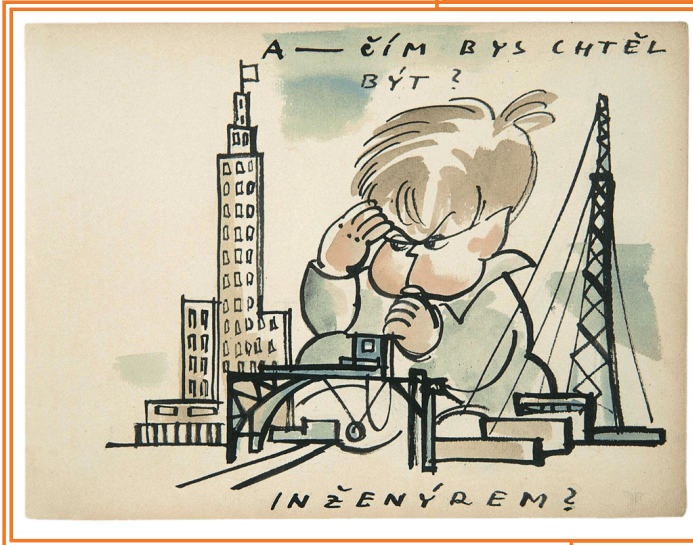
על משמעות האלבום בעבור תומי גם היום אפשר ללמוד מדברים שכתב בהקדמה לספר המציג את האלבום: "כשאני עצוב אני פותח את הספר שהכין לי אבא בדז'יך. אני מביט בי - בתומי הקטן שמצוייר באלבום ולבי מתחמם. האלבום דומה בעיני לאלבומי התמונות והסיפורים שהכנתי לילדי..."⁵

מתוך: בדז'יך פריטה, תומי, ירושלים, 2006

5. בדז'יך פריטה, תומי, ירושלים תשנ"ט, העמוד האחרון.

האלבום מקבל למעשה כמה משמעויות במשך הזמן. הוא נע בין המתח של אלבום משפחתי רגיל - כפי שמתאר זאת תומי הבוגר - לבין יצירה של אב לבן שמשמש כלי לשימור ולהנחלה של ערכים בעולם אשר העתיד בו לוט בערפל. האב מספק לבנו באמצעות האלבום מושגים ומראות שאינם בטווח עולמו הסגור של הילד. בד בבד הספר והסיפור שמאחוריו מגלמים מצד אחד את השבר, הן מעצם העובדה שזה כל שנותר לתומי מאביו הן מהניגוד שבין הספר לחיים כפי שחווה אותם בזמן שצויר, ומצד אחר את המשכיות ואת הנורמליות.

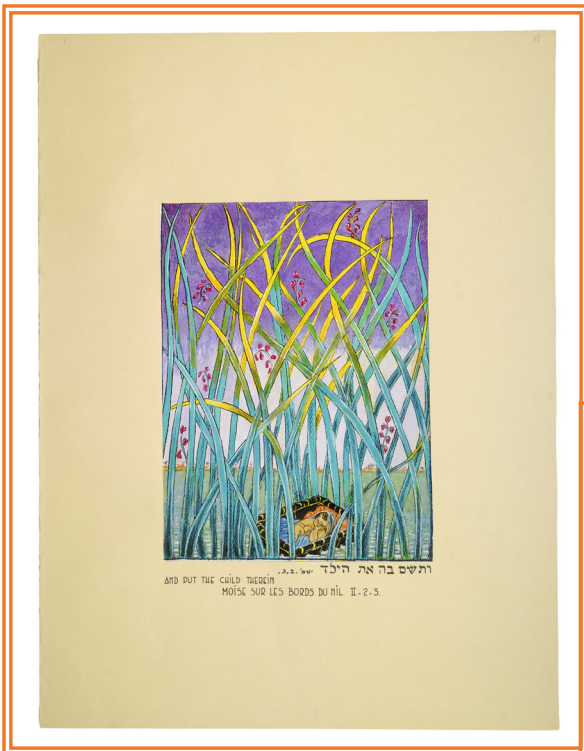
מתוך: בדז'יק פריטה, תומי, ירושלים, 2006

אמן אחר שבחר לצייר למען בתו הוא **קרול דויטש**. בתום המלחמה חזרו בתו אינגריד וסבתה רגינה, לאחר שהות של שמונה עשר חודשים בזהות בדויה אצל משפחה קתולית, לבית המשפחה באנטוורפן. הן נוכחו לדעת שהגסטפו רוקן אותה מרהיטים ומחפצי ערך, אך למרבה הפלא נשארה בבית תיבת עץ גדולת ממדים, מלאכת מחשבת, מעוטרת במגן דוד ובמנורת שבעת הקנים, ובה תשעים ותשעה ציורים שקרול דויטש שקד עליהם במשך שנה שלמה בתש"א-תש"ב (1941-1942), למרות העוצר ואימת הרדיפות. קרל ואשתו פלה נתפסו ושולחו לאושוויץ, שם נספתה פלה. קרל נספה בזקנהאוזן.

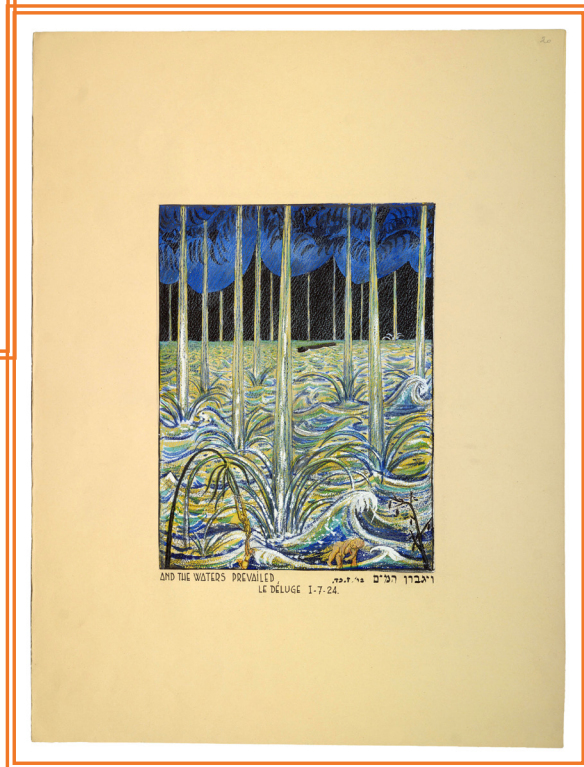

כריכת התנ"ך המאוויר של קרול דויטש

תשעים ותשעת הציורים, בצבעי גואש מרהיבים, מתארים סצנות ודמויות מקראיות. זו הפעם הראשונה שבה האמן, שקיבל בנערותו חינוך אורתודוקסי ואף שימש נשיא קהילה בבגרותו, עוסק בנושא יהודי מובהק. בבחירת הצבעים ובאיקונוגרפיה הייחודית מתבטאות המקוריות והתעוזה של האמן. שלא כמו אמנים אירופיים רבים אחרים הציורים גדושים בנושאים, בסמלים ובמוטיבים מהמקורות היהודיים, מפרדס הפשט, המדרש והסוד, ומלמדים על בקיאותו ועל הקשר שלו למורשת היהודית. באיורי התנ"ך שהועיד לבתו הותיר אחריו האמן קרול דויטש יצירה מלאת חיים שאינה אלא עמידה איתנה נגד כל מה שביקשו הנאצים להחריב - צוואתו הרוחנית של אב לבתו בתקופת השואה.

קרול דויטש
 "ותשם בה את הילד" (שמ' ב:ג), 1941-1942
 גואש, דיו וגיר צבעוני על נייר
 אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
 תרומה מעיזבון בת האמן, אינגריד הנדריקס אברמס, שיקגו

קרול דויטש
 "ויגברו המים" (בר' ז:כ"ד), 1941-1942
 גואש, דיו וגיר צבעוני על נייר
 אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
 תרומה מעיזבון בת האמן, אינגריד הנדריקס אברמס, שיקגו

בהתייחס ליצירות שעשו הורים למען ילדיהם, כדאי לתת את הדעת לא רק לעצם החפץ ולעיצובו אלא גם למסרים הגלומים בו, למדיום שנבחר להעברת המסר וגם למשמעות שהייתה לעצם הבחירה ליצור מתוך תקווה ואמונה.

■ "היה לי חבר היה לי אח" - חפץ כחבר וכן משפחה

בובתה של קלודין (אוסף החפצים, מוזיאון יד ושם)

במשחק בבובות גלומות משמעויות פסיכולוגיות וסוציולוגיות רבות. להלן סיפוריהם של שני ילדים אשר תפקידי הבובות בחייהם קיבלו משנה תוקף ואף חרגו מגבולות המשחק הנורמטיבי. שינויים אלו ישקפו את ילדותם של הילדים ואת מבנה המשפחה בתקופת השואה.

קלודין שוורץ-רודל הייתה בת שבע כאשר נמלטה עם הוריה מפריז לדרום צרפת. לפני שעזבו את פריז נתנו ההורים לקלודין בובה ושמה קולט. הבובה הייתה מקור גאווה והנאה לילדה, אך היא לא יכלה להבין מדוע הוריה מקדישים לבובה תשומת לב רבה כל כך. הם הזהירו את קלודין שוב ושוב שלא לשבור אותה, שלא להשאיר אותה לבדה ולשמור עליה שלא תירטב. רק מאוחר יותר הבינה קלודין שקולט שימשה גם ככספת. בכל לילה פתח אביה תא נסתר בתוך הבובה והוציא ממנו כסף וחפצי ערך אחרים, ובהם שיחדו בני המשפחה אנשים שסייעו להובילם למקום מבטחים. כאשר הגיעה המשפחה לבסוף ליעדה, נגזז שיערה של קלודין וממנו נעשתה פאה לבובה אשר שיערה נפל מרוב טיפול וחיבוק.

הדובי של פרד לסינג

דובון הצעצוע שייך לפרד לסינג, ששרד כילד בשואה ומתגורר כיום בארצות הברית. לסינג היה תלמיד בית ספר כאשר פלשו הגרמנים להולנד. הוא הוסתר על ידי משפחה נוצרית ובמשך זמן זה הפך דובון הצעצוע לחברו היחיד, שותפו לסוד ומקור נחמתו. לאחר תום המלחמה נשאר דוב הצעצוע עם פרד לסינג עד שלסינג הסכים להשאילו ליד ושם עבור תצוגה זו.

כאשר פנו אליו מיד ושם, ביקש לסינג ימים מספר על מנת לשקול את הרעיון לשלוח את הדובי כה רחוק. לאחר מחשבה זהירה שב לסינג לאוצרי המוזאון עם תגובה זו: "דיברתי עם הדובי שלי והסברתי לו שבפעם הראשונה אי פעם יהיה עלינו להיפרד. הסיבה הייתה שעליו למלא משימה חשובה - עליו לנסוע לישראל כדי ליטול חלק בתערוכה עם צעצועים אחרים מתקופת השואה, ושם הוא יספר את סיפורנו לילדים שיבואו לצפות בתערוכה."

שתי הבובות שנתנו ההורים לילדיהם משמשות בכמה תפקידים בעת ובעונה אחת - ממשחק ילדים נורמטיבי ומקובל שמקבל משנה חשיבות בעולם של בדידות, פחד ומחסור, ועד אמצעי לסיוע למבוגרים במשפחה בניסיונות ההצלה. בבחירה של ההורים להעניק לקלודין את הבובה, ביחס שפיתחו הילדים אל הבובות ובתפקידים שקיבלו משתקף השינוי בחיים, במרקם המשפחתי, במערך התפקידים ובאתגרים שעמדו בפני הילדים במשפחות השונות. שני הניצולים התקשו להיפרד מהחפץ ולמסור אותו ליד ושם שכן היה זה החפץ היחיד ששרד מילדותם - ילדות שעברה בצל הפחד.

פרידה במהלך
גירוש, גטו לודז'

■ "בין המשפחות" - חפץ כזהות

אחד הקשיים שאתם נאלצו להתמודד ילדים שהוסתרו בתקופת השואה היה כרוך במעבר של הילדים המוסתרים אל משפחת המצילים, משפחות שלא תמיד הכירו, שתרבותם והוויית חייהם הייתה שונה, לעתים באופן קיצוני, ממשפחתם שלהם.

מרטה גורן נולדה בצ'ורטקוב שהייתה אז במזרח פולין, ואמה הבריחה אותה מהגטו והסתירה אותה במרתף בית מרקחת, ומאוחר יותר היא הוסתרה בוורשה בזהות שאולה אצל משפחת שולץ שהיא לא הכירה קודם לכן.

אַחֲרֵי חֲדָשִׁים בַּמְרִתֵּף הַתְּקִשִׁיתִי לְהִתְרַגֵּל לְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ. הִרְגַּשְׁתִּי שְׂאֵמָא מִתּוֹחָה מְאוֹד וְרָצִיתִי לְהַקֵּל עָלַיָּה, אֲבָל פְּחֻדָּתִי מְאוֹד. לְאֵן אֲנִי נּוֹסַעֶת? מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה? אֵיךְ אֶפְשֶׁר לְסַמֵּךְ עָלֵיהֶם? הָאֵם הִיא מְכִירָה אוֹתָם?

וּפְתָאוּם עֲצָרָה הִרְפָּבֶת, וְהַמוֹן אֲנָשִׁים יָרְדוּ מִמֶּנָּה.

"הִנֵּה לִידְקָה", אָמְרָה לִי אֵמָא וְהַצְבִּיעָה אֶל נַעֲרָה יִפְהַפִּיָּה שְׁעַמְדָּה עַל הַרְצִיף וְחִיכָה אֵלַי.

נִרְגַעְתִּי. לִידְקָה נִגְשָׂה אֵלַינִי בְחִיּוֹן, הִתְנַשְּׁקָה עִם אֵמָא, לְטָפָה אֶת שְׁעָרַי וּמִיד הַסִּירָה מֵעָלַי אֶת הַסֵּרֵט עִם הַצֶּלֶב.

"נוֹצְרִים לְעוֹלָם לֹא עוֹנְדִים צֶלֶב בְּסֵרֵט, רַק בְּשִׂרְשֵׁרֵת", אָמְרָה וּמְסָרָה אוֹתוֹ לְאֵמָא. אֵמָא מִהָרָה לְתַחֵב אוֹתוֹ לְתוֹךְ הַתִּיקָה, וְלִידְקָה הוֹסִיפָה וְאָמְרָה: "כְּשִׁתְּבוֹאֵי אֵלַינִי נִדָּאג שְׁתַּהֲיָה לָךְ שִׂרְשֵׁרֵת מִתְּאִימָה".

[...]

זֶהוּ. מִחֻקְתִּי אֶת מְרִטָה וְהִיִּיתִי כְּלִי קְרִישָׁה.

בְּיוֹם רֵאשׁוֹן הַלְכָתִי עִם כָּל הַמְשַׁפָּחָה לְתַפְלָה בְּכַנְסִיָּה. הִתְפַּעַלְתִּי מֵהַשְּׁקֵט וּמֵעֲשֶׂר הַתְּמוֹנוֹת וְהַפְּסָלִים. רְאִיתִי שְׁכָל מִי שְׁנַכְנַס לְאוֹלָם הַתְּפִלָּה נִגַּשׁ לְמַזְבֵּחַ, יוֹרֵד עַל בְּרַכְיוֹ, קֹד קֹדָה וּמְצַטְלֵב. וְאֲנִי, כְּרִיסְטִינָה גְרִינְבִּינְי, הַחֲלַטְתִּי לְהִרְאוֹת שְׂאֵנִי אֲדוּקָה מְאוֹד. כָּבֵד בְּפִתַח הַכְּנִסְיָה יָרַדְתִּי עַל בְּרַכִּי, וְהִלְכָתִי עָלֶיהֶן עַד הַמַּזְבֵּחַ. כְּשִׁחְזַרְנוּ הַבֵּיתָה מִרְחָה גְּבֵרֵת צ'פִּלִּינְסְקָה מִשָּׂחָה עַל שְׁתֵּי בְרַכֵּי שֶׁהִשְׁתַּפְּשָׁפוּ וְעַנְדָּה לְצוּאָרֵי שִׂרְשֵׁרֵת עִם תַּלְיוֹן שֶׁל הַמְדוּנָה וּבְנָה.

⁶[...]

התליון שקיבלה מרטה מגברת צ'פלינסקה מצילתה נשמר אצלה במשך כל המלחמה ואף במסע הארוך שאחריה מבית היתומים ועד קליטה מורכבת בארץ. זה היה סמל דתי אשר בהתחלה היה אמור להיות עוד מרכיב בהסוואתה ובהסתרת יהדותה, אך עם הזמן היה למושא וביטוי של אמונה כנה אצל מרטה אשר רצתה לאמץ את הזהות הנוצרית של מסתירה, ובכך גם להפוך לחלק ממשפחת שולץ. התליון טומן בחובו את סיפור הטלטלות שעברה מרטה. ראשיתם בפרידה מאמה ומזהותה היהודית, דרך הכניסה למשפחה החדשה והתקבלות בה, ועד תום המלחמה שבה נאלצה לעזוב באופן טראומטי את מצילתה ולצאת למסע של מציאת זהות מחדשת ובניית משפחה.

6. נעמי מורגנשטרן, בת כזאת רצינו: סיפורה של מרטה גורן, ירושלים 2003, עמ' 32-38.

השמירה על התליון משקפת את הזהות השסועה של מרטה, מצד אחד, ואת תחושת השייכות מצד אחר.

העדליון שקיבלה **דיתה גרליץ** מסמל אף הוא פרידה, זהות ומשפחה גם יחד, בנסיבות דומות, אך לילדה ולמשפחתה גורל שונה, ובכך קיבל גם הוא משמעות שונה. שרה ויחיאל גרליץ מבנדין שבפולין הפקידו את בתם היחידה דיתה, בת השש, אצל חבר פולני. מתוך תחושה שהם לא ישובו לראות את בתם הם השאירו לה עדליון ובו תמונתה ותמונותיהם ומכתב שהיא הייתה אמורה לקרוא כשתבגר.

מימין: דיתה
גרליץ;
משמאל:
דיתה עם
אביה

ילדות שלי אהובה ויקרה מכל,

כשילדתי אותך אהובתי שלי, לא העליתי על דעתי שאחרי שש וחצי שנים איאלץ לכתוב לך מכתב בתוכן זה. ראיתך בפעם האחרונה ביום הולדתך השישי, ב־13 בדצמבר 1943. הייתי באשליה שאראה אותך שוב טרם עוזבנו, אך

עתה אני יודעת שזה לא יקרה. איני רוצה לסכן אותך. אנו נוסעים ביום שני והיום יום שישי בערב [...] לוקחת אני עמדי את דמותך האהובה, כפי שהיית בביתנו, את קול קשקושך הילדותי, החמוד, את ריח גופך הטהור, את קצב נשימתך, את חיוךך ואת בכיך; נוטלת אני עמי את הפחד האיום, התהומי, אשר לב אמך לא היה מסוגל לשכך אפילו לרגע אחד... זכרי לטובה את הסבים והסבתות המכובדים ביותר, הדודים והדודות וכל המשפחה. שמרי את זיכרוננו כולנו ואנא, אל תאשימינו. ואשר לי, אמך, מחלי לי, מחלי לי ילדתי היקרה על שילדתך, ברצוני היה להביאך לעולם בקהילתך ולחיות את חיך שלך, ואם הדברים התגלגלו אחרת, אין זו באשמתנו; לכן אני מתחננת, גוזלי שלי היקר שלי, היחיד שלי, אנא אל תאשימינו. השתדלי להיות טובה כמו אביך ואבות אבותיך, ואהבי את ממלאי מקום הוריק ומשפחתם, אשר בוודאי יספרו לך עלינו. הייתי רוצה שתעריכי עד כמה הם מקריבים את עצמם למענך ותהיי להם לגאווה, כדי שלא תהייה להם סיבה להתחרט על העול אשר הם לקחו על עצמם מרצונם. עוד דבר הייתי רוצה שתדעי, שאמך הייתה אדם זקוף קומה, למרות כל ההשפלות שירדו עלינו מידם של אויבינו, ואם ייגזר עליה למות, היא תמות בלי לגנות, בלי בכי, אלא תעלה על שפתייה חיוך של בוז כלפי תליניה.

מאמצת אני אותך אל לבי, נושקת בלהט ומברכת אותך בכל העצמה של לב ואהבה של אם.

אמך.⁷

התליון והעדליון המסמלים ניתוק וקשר כאחד מקבלים משמעויות שונות הנעות בין מעגלים שונים: בין הפרטי למשפחתי, בין זהות מולדת לזהות נרכשת.

7. מתוך אתר האינטרנט של יד ושם:

<http://www1.yadvashem.org/education/lessonplan/hebrew/Family.htm>

■ תקווה וקשר

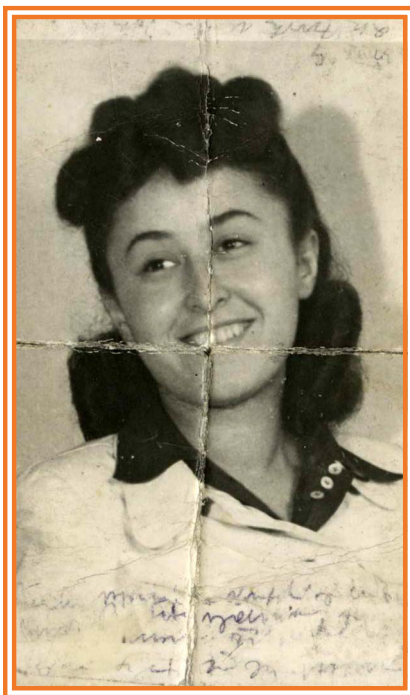
חפצים נשמרים בימים כתיקונם על ידי אנשים כמזכרת וסמל וכביטוי לקשר. בשואה, כשכל קשר עם בני משפחה ויקירים הפכו בלתי אפשריים, קיבלו החפצים משנה חשיבות והאחיזה בהם נתנה כוח ותקווה.

בספטמבר 1944 נשלחו מטרזין לראשונה שני טרנספורטים של צעירים בלבד. **אנני ופאבל**, שהכירו ונעשו חברים בטרזין, נישאו בחטף שלושה ימים קודם לכן, מתוך תקווה שכך יקל עליהם לאתר זה את זו בהמשך. ב־29 בספטמבר נשלחו בטרנספורט לאושוויץ פאול, אחיה הצעיר של אנני, חתנה הטרי פאבל וחתנה של אחותה ציפורה, שנישאה אף היא בגטו.

ימים מספר לאחר מכן, יחד עם עוד רבות מבנות זוגם של הצעירים שנשלחו בטרנספורטים הקודמים, התנדבו אנני, אחותה ואמה להצטרף לטרנספורט, בעקבות ההבטחה השקרית שניתנה להן - שכך יוכלו להתאחד עם יקריהן.

במשך כל זמן שהותו במחנה שמר פאבל את תמונת אשתו הצעירה. בהתחלה שמר את התמונה בפיו, ולאחר מכן - בתוך הגרב. בצדה האחורי של התמונה רשומה הקדשה בצ'כית מאנני לפאבל.

בריאיון שמסר באוגוסט 1990 סיפר פאבל על הכניסה למקלחות באושוויץ בירקנאו:

” הורדנו את הבגדים. הורדנו הכל. פשוט לא נשאר עלינו שום דבר. אני השארתי אצלי דבר אחד - תמונה של אנני אשתי, זו שהייתי נשוי לה במשך שלושה ימים (בטרזין). את התמונה קיפלתי כך שתהיה מאד קטנה וכך בצורה זו הכנסתי (אותה) לפה. את התמונה נשאתי עמי כל הזמן עד סוף המלחמה. התבאתי אותה בבגדים, בכיסים, בהתאם למה שלבשתי. התמונה היתה מעין פְּטִישׁ, מושא לסגידה, מעין מזוזה. משהו שקישר אותי לחיים שבחוץ, לחיים הנורמליים. הייתי קשור רומנטית לאנני, קשר שהיה מאד מורכב, אך התמונה היתה משהו של נורמליות.

אחר המלחמה נפגשו בשנית אנני ופאבל, אולם דרכיהם נפרדו.

שמואל דייץ נכלא יחד עם משפחתו בגטו קובנה, ויחד עם אביו מנחם מנדל עבד בעבודות כפייה בבניית שדה תעופה מחוץ לגטו. באחד הערבים, בעת חזרתם מן העבודה, ראו כי תושבי הגטו נקראו לאקציה והם עומדים בשתי קבוצות בכיכר העיר. מנחם מנדל ראה את הנולד וחילק את משפחתו לשלוש קבוצות שעמדו בנפרד, כדי ש"יהיה הנוטר לפליטה" (בראשית לב, ח-ט). שמואל, בן ה-16, חיה פרומה, בת ה-15 והאח הצעיר יצחק, בן השנתיים, עמדו בקבוצה יחד. מנחם מנדל ביקש משמואל לשמש לילדים כאב. שמואל, חיה פרומה ויצחק חזרו בסוף האקציה לביתם. יתר המשפחה הועברה ל"פורט התשיעי", שם נרצחו כולם. שמואל מצא עבודה מוגנת כסנדלר בגטו. הוא הצטרף לתנועת "השומר הדתי" ולמחתרת של "ברית הציונים" אשר פעלה בגטו כדי לספק אמצעים לפרטיזנים שפעלו ביערות סביב קובנה. אף על פי שחש אחריות כלפי אחיו החליט שמואל, בעידודם של דודו ואחותו, לצאת את הגטו ולהצטרף לפרטיזנים, כדי שיישאר סיכוי שאחד מבני המשפחה ישרוד. בתום המלחמה נותר שמואל יחיד מבני משפחתו.

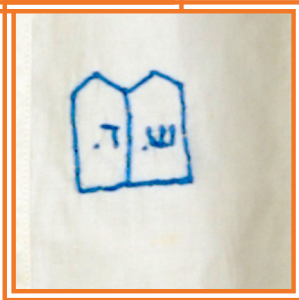
על עזיבת הגטו שמואל מספר בעדותו:

בסעודת השבת הגיעה קשרית של מטה הפרטיזנים עם פתק שבו נכתב: 'עם חשכה עליך לעזוב את הגטו דרך הגדר הצמודה לבית הקברות הנוצרי וללון שם'.

לפני יציאתו הפתיעה אותו אחותו חיה פרומה במתנה - חולצה שעליה רקמה בחוט כחול את לוחות הברית ובהם ראשי תיבות שמו, ש.ד., ואמרה: "שני לוחות הברית יהיו צמודים ללבך... אתה מצטרף לפרטיזנים האדומים שמלחמתם היא גם נגד הדת...". שמואל עזב את הגטו עם אקדח בכיס אחד ותפילין בכיסו השני.

את החולצה שקיבל מאחותו בעת פרידתם לא פשט כל זמן לחימתו בשורות הפרטיזנים. גם לאחר השחרור, בעת שברח מליטא לרומניה, לבש את הכותונת שסימלה בעינו את מחויבותו למורשתו ולזהותו, ולמעשה הייתה הדבר האחרון שנותר לו ממשפחתו. את הכותונת לבש גם תחת החופה כשנישא.

שני החפצים הללו, בדומה לחפצים אחרים שנטלו אתם אנשים שנקרעו מבני משפחותיהם ושולחו או ברחו אל הלא נודע, הפכו לחוט של קשר עם המשפחה ולמקור של כוח ותקווה.

חפץ כזיכרון ועדות

כאמור, בשואה ובעקבותיה קיבלו חפצים משמעות שאינה קשורה כלל ועיקר לתפקידם הפונקציונלי. כך, למשל, קרה למשקפיה של **בלומה וולך** ולנעל של הילדה הינדה כהן.

טולה וולך הייתה כבת שש עשרה כשכבשו הגרמנים את לודז'. זמן קצר לאחר הכיבוש ברחו אביה ושני אחיה לכיוון מזרח. טולה, למרות הפצרותיה של אמה בלומה שתצטרף אליהם, לא רצתה להשאיר את אמה החולנית לבד ונתרה עמה בלודז'.

ארבע שנים וחצי של רעב, געגועים וייאוש בגטו לודז' הן עברו יחד כשהן דואגות זו לזו ופוחדות מפני שילוחים ופרידה, מנת חלקם של רבים כל כך.

באוגוסט 1944, עם חיסולו של גטו לודז', שולחו טולה ואמה לאושוויץ. על הנסיעה בקרון לאושוויץ מספרת טולה:

כשנהיה כבר יותר לילה, ירדתי על הרצפה. התיישבתי על יד אמי והמחשבות שלה היו לי כל כך ברורות, כי במשך כל השנים אנחנו כל כך התגעגענו לאבא ולאחים שלי, ולא ידענו מה אתם. ידענו שהם ברחו לרוסיה ולא ידעו מה אתנו, והיא הייתה חולה ומסכנה ואומללה ואני כל כך רציתי לעזור לה. ולא היה לי במה ולא היה לי איך.

כשהגיעו לאושוויץ, למרות ניסיונותיה של טולה ללכת עם אמה, הן הופרדו בכוח, ובלומה נשלחה אל מותה. כשהוכרחה טולה עם כל שאר הנשים להתפשט ולתת את חפצי הערך, היא הוציאה מכיס מעילה טבעת שנתנה לה אמה ואת משקפי הקריאה של אמה שנותרו אצלה במקרה. את הטבעת זרקה לערמת החפצים ואת המשקפיים שמרה אצלה בטענה שהיא נזקקת להם כדי לראות. כעבור זמן מה השיגה חבל, והיא כרכה אותו סביב גופה ועליו תלתה את המשקפיים.

טולה מספרת שאף שידעה שאת אמה לא תראה עוד, המשיכה לחפש אחריה גם כשעברה למחנה אחר.

עם תום המלחמה הייתה טולה מהמעטים שהצליחו לשרוד ושוחזרו. לימים עלתה לארץ והקימה משפחה. לפני כמה שנים הגיעה טולה מלצר ליד ושם וביקשה למסור את המשקפיים של אמה. את המעשה הסבירה כך:

אני הבאתי אותם ליד ושם כי הם היו אצלי הרבה שנים ומדי פעם הייתי פותחת את החבילה וראיתי שהם נשברים ומתפוררים ומהפירורים היו כל פעם פחות ופחות ואני לא הבנתי, לא הבנתי מה יהיה, אני אמרת וייקחו הילדים ויזרקו את הפירורים האלה. זה ממש כל פעם פחות, עד שפעם הבאתי את זה ליד ושם...⁸

המשקפיים מוצגים כיום במוזאון יד ושם.

8. מתוך עדות בעל פה שניתנה באגף אוסף החפצים של מוזאון יד ושם.

ציפורה (ציפלה) ודב (ברקה) כהן היו זוג צעיר כשהועברו עם בתם **הינדלה** (הינדה) בת השנה, שנולדה בגטו לאחר שאיבדה ציפורה את עוברה הראשון, לאלקוסט שמחוץ לגטו קובנה עם עוד כאלף אסירים כדי לבצע עבודות בנייה בשדה התעופה. באלקוסט הופרדו הנשים והילדים מן הגברים, וציפורה ובתה נרדמו לילה לילה חבוקות ובוכיות מגעגע, מפחד ומרעב. בבקרים יצאו המבוגרים לעבודה, והילדים נשאו מאחור בטיפולם של קומץ מבוגרים וקשישים.

בוקרו של 27 במרס 1944 היה שונה. במקום לעסוק בעבודתן הקבועה נשלחו הנשים עם הגברים, מהשער האחורי של המחנה, לעבודה בשדה התעופה והועסקו בעבודות קשות ללא מטרה נראית לעין. כולם חשו כי דבר מה מתרגש ובא. כאשר חזרו האסירים אל המחנה לעת ערב, נדהמו לגלות כי ילדיהם נלקחו לבלי שוב. התברר כי לאחר שיצאו המבוגרים לעבודתם, החלה אקציית הילדים. שלוש מאות ילדי המחנה הועברו לרכבות לאושוויץ, שם נרצחו עם הגיעם. הינדלה שהייתה אז בת שנתיים נלקחה ממיטתה כשהיא חולה באבעבועות רוח ומכוסה בשמיכה שהמטפלת הצליחה לעטוף אותה בה ברגע האחרון.

דב וציפורה עמדו שעות המומים וכואבים ליד מיטתה הריקה של בתם. תחת המיטה מצאו זוג נעליים זוג כפפות שציפורה סרגה לבתה. דב לקח אחת מן הנעליים, חרט בסולייתיה את תאריך האקצייה ונשבע בלבו כי היא תישאר עמו כל ימי חייו.

בהמשך המלחמה הצליחו דב וציפורה להימלט אל היער. הצבא האדום שחרר אותם, ובשנת 1947 נולדה להם בת. משפחה כהן עלתה לארץ ישראל בשנת 1960.

על פי בקשתם, העבירה נכדתם ליד ושם לאחר מותם את חפציה של הינדלה הקטנה אשר עליהם שמרו מכל משמר כל ימי חייהם.

המשקפיים והנעל עברו שניהם תהליך שבו הם נהפכו מחפץ פונקציונלי פרטי לפריט זיכרון משפחתי, ולבסוף ציבורי. מה שאבד ומה שנוסף בתהליך זה הוא במידה רבה תוצר של הניסיון למלא את החלל הכבד שנותר.

לאחר שהתלמידים עיינו בחפציהם ובסיפוריהם דונו במליאה בשאלות הבאות:

1. אילו תפקידים ומשמעויות היו לחפצים השונים?
2. האם החפצים שימרו את תפקידם המקורי?

רשמו על הלוח את הקטגוריות השונות שעל פיהן סיווגנו את החפצים ובקשו מהתלמידים לשייך את החפצים לקטגוריה ולנמק את בחירתם.

3. באילו אופנים סיפור החפצים משקף את סיפורה של המשפחה בשואה?
4. כיצד החפץ ממקד את יכולתנו להעמיק בסיפור המשפחה?
5. כיצד החפץ משקף את היחיד והיחד בשואה?

סיכום

הסופר יחיאל דינור איבד את כל בני משפחתו. הוא כתב:

השיבו

השיבו לי לו רק שערה אחת בודדה מתלתלי אחותי הזהובים!
השיבו לי נעל אחת מנעלי אבא;
גלגל שבור אחד מן הגלגליות של אחי הקטן
ואבדיק אחד שנח על גב אמי...⁹

1. לאור השיר ולאור המפגש עם סיפורי החפצים, מדוע דינור מבקש כל כך ששיבו לו דברים לכאורה פעוטי ערך?
2. מדוע הוא מוכן להסתפק אפילו ב"אבדיק אחד שנח על גב אמי"?

ההשתוקקות לגעת בדבר מה מוחשי שהיה שייך לבני המשפחה שאינם מתעצמת לנוכח העובדה שלא נותר דבר ואין קבר או מצבה. כביכול הנגיעה בחפץ מאפשרת מגע וקשר עם האב, האם והאחים ועם זכרם. בחפצים ובסיפורים השונים שהובאו צורך זה קיים פעמים אצל מי שהחפץ הגיע לידיהם ופעמים אצל מי שהעניק את החפץ. עם זאת, ההיאחזות בחפץ היחיד מבטאת את עומק השבר ואת האין הגדול שניסו בני המשפחה למלא, ולו במעט שבמעט, ואת הניסיון הטבעי כל כך לחוש חלק ממשפחה, תחושה שהיא מרכיב חיוני בזהות ועוגן משמעותי בהתמודדות בתקופת השואה ואחריה. בצד השבר המתבטא בחפץ, הרי עצם הימצאותו מאפשר להעביר לדור הבא את זכר בני המשפחה שנספו.

9. קצטניק, השעון, ישראל 2000, עמ' 87.

